

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Koncepce humanistické etiky v díle Ericha Fromma

Barbora Žitná

Plzeň 2022

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra filozofie

Studijní program Humanitní studia

Bakalářská práce

Koncepce humanistické etiky v díle Ericha Fromma

Barbora Žitná

Vedoucí práce:

Mgr. Miloš Kratochvíl, Ph. D.

Katedra filozofie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2022

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů
a literatury.

Plzeň, duben 2022

.....

Děkuji vedoucímu své práce Mgr. Miloši Kratochvílovi, Ph. D. za trpělivé vedení bakalářské práce, za jeho cenné rady a připomínky.

Obsah

Úvod	1
1 Etika Ericha Fromma	2
2 Nekrofilie a biofilie	4
3 Charakterologie.....	6
3.1 Neproduktivní orientace	7
3.2 Produktivní orientace.....	10
3.3 Mody bytí	12
4 Podstata člověka	15
4.1 Narcismus.....	18
4.2 Incestuální fixace.....	20
5 Individualizace člověka.....	22
5.1 Mechanismy úniku	23
5.1.1 Autoritářství	23
5.1.2 Destruktivita.....	25
5.1.3 Konformita automatů	25
6 Svědomí.....	28
7 Karl Marx	32
7.1 Komparace pojetí člověka u Fromma a Marxe	33
7.1.1 Pojetí člověka	33
7.1.2 Odcizení člověka.....	34
Závěr.....	37
Seznam literatury.....	39
Resumé.....	41

Úvod

Tato bakalářská práce se bude zabývat koncepcí humanistické etiky Ericha Fromma. Cílem práce bude představit hlavní principy Frommovy etiky. V práci se objeví komparace vybraných etických koncepcí Sigmunda Freuda a Karla Marxe, jelikož se Erich Fromm jejich myšlenkami často inspiroval.

V první části se budu věnovat vymezení Frommovy humanistické etiky. K tomuto vymezení využiji kontrastu s etikou autoritářskou. Dále se budu věnovat biofilii a nekrofilii, protože volba mezi těmito dvěma orientacemi je podle Fromma primární rozcestí veškeré etiky. V kapitole o biofilii a nekrofilii se rovněž budu věnovat charakteristice osobností s danou orientací. Třetí část bude věnována Frommově charakterologii, při níž vycházel z myšlenek Sigmunda Freuda. Budu se zabývat produktivní a neproduktivní orientací a následně charakteristice jednotlivých druhů charakteru. V návaznosti na charakterové orientace se budu také zabývat mody bytí.

Ve čtvrté a zároveň hlavní část bude věnována Frommovu pojetí podstaty člověka, které tvoří základ celé jeho etické koncepce. Pozornost bude věnována dobru a zlu a dále také narcismu a incestuální fixaci. Tyto dvě orientace jsou podle Fromma nejhorším stupněm zla a zároveň společně s nekrofilii tvoří syndrom rozpadu, který Fromm považuje za jádro zla a té největší destruktivity. V páté části budu popisovat individualizační proces a mechanismy úniku, které jsou výsledkem tohoto procesu. Dále zde bude nastíněna charakteristika pozitivní svobody a možností, jak ji dosáhnout. V souvislosti se svobodou se budu také věnovat lidskému svědomí, k jehož popisu využiji opět kontrastu mezi autoritativním a humanistickým svědomím.

Poslední část bude věnována Karlu Marxovi a komparaci jeho myšlenek s myšlenkami Ericha Fromma. Budu se zabývat porovnáním vybraných etických kategorií. Konkrétně pojetím člověka a jeho odcizením.

1 Etika Ericha Fromma

Člověk by měl být podle Fromma hrdý na to, že svým rozumem vybuodoval materiální svět a že je vládcem přírody. Přesto všechno je však člověk zmatený a cítí se nejistě. Díky tomu, že ovládl přírodu, jeho moc nad hmotou sice vzrostla, ale na druhou stranu klesla jistota v individuálním životě a společenských vztazích. Smyslem života je podle Fromma člověk sám o sobě, a tento smysl člověk ztratil. Toto tvrzení je podepřeno tím, že člověk je sice pánem přírody, ale je také otrokem neustálého hledání prostředků, které mu pomáhají přírodu ovládnout, a proto se nesoustředí sám na sebe. Člověk tedy podle Fromma ztratil sám sebe a musí znovu najít způsob, jak žít a jak produktivně využít síly, které v něm dřímají.¹

Fromm je přesvědčený, že základem tradice, ze které pramení naše etické normy je víra v člověka samého. Tato tradice vychází z toho, že člověk je schopný rozlišovat a vytvářet hodnotící soudy, a to za pomoci rozumu. Platné etické normy se podle Fromma totiž dají vytvářet pouze lidským rozumem. Pokud poznáme podstatu člověka, budeme také vědět, co je pro něj dobré a co ne. Fromm se jako psychoanalytik, zkoumající podstatu člověka, považuje za někoho, kdo se může podílet na spoluutváření etiky, a to konkrétně humanistické, protože jejím základem je poznání lidské bytosti.²

Pro podpoření tvrzení, že se platné etické normy dají utvářet pouze pomocí lidského rozumu, využívá Fromm kontrastu mezi autoritativní a humanistickou etikou.

U autoritativní etiky určuje pouze autorita, co je dobré a co zlé, nikoliv člověk sám. Takový systém je podle Fromma založen na strachu z autority a na pocitu slabosti a závislosti. „Dobré“ je to, co je dobré pro autoritu a výsledkem je vykořisťování člověka. Fromm ale tvrdí, že schopnost rozlišovat mezi dobrem a zlem je člověku vlastní už od dětství. Hodnotící soudy dítěte jsou závislé na kladných nebo záporných reakcích lidí, kteří jsou pro něj v jeho životě významní. Dobré je to, za co ho autority chválí a špatné je to, za co je trestán. Tato potřeba souhlasu pak dítěti brání v kritickém uvažování o tom, jestli to „dobré“ je dobré pro něj nebo pro autoritu. Jako ctnost je považována poslušnost a jako hřích neposlušnost a vzpoura. Ale i hříšník se podle Fromma může stát znovu

---

¹ Fromm, E. *Člověk a psychoanalýza*, s. 7-8.

² Tamtéž, s. 9.

„dobrým“, pokud trpí pocitem viny a přijme svůj trest, protože tím pak dokáže, že uznal autoritu.³

Oproti tomu stojí humanistická etika. V tomto systému je sám člověk autorem norem a zároveň je i tím, kdo se těmto normám podřizuje. Člověk sám může určovat, co je to ctnost a co hřích. Jediným kritériem Frommovy humanistické etiky je blaho člověka. Tato etika je tedy antropocentrická, a to v tom smyslu, že „mírou všech věcí“ je člověk. Na světě není nic vznešenějšího, než je lidská existence.⁴ Jako ctnost je v humanistické etice podle Fromma považován produktivní charakter a jako neřest je brána lhostejnost ke svému vlastnímu já. Nejvyššími hodnotami humanistické etiky jsou tedy sebeláska a přitakání svému skutečnému já.⁵

Fromm člověka chápe jako něco divného, co příroda vyprodukovala během evoluce. Jeho filozofický a psychologický pohled se zakládá na biologii. Základem Frommova biologického přístupu je, že veškerý život směřuje k růstu a vždy je v procesu změn.⁶ A proto Fromm formuluje tento etický předpoklad: „*Pro humanistickou etiku je zlé všechno, co je namířeno proti životu, a dobré je to, co slouží k jeho záchově a rozvoji.*“⁷ Rozhodnutí mezi orientací na život a na smrt Fromm považuje za primární milník veškeré etiky.⁸

---

³ Fromm, E. *Člověk a psychoanalýza*, s. 12-14.

⁴ Bohunická, L. *Psychologická a biologická etika*. In: Remišová, A. *Dejiny etického myslenia v Európe a USA*, s. 556.

⁵ Fromm, E. *Člověk a psychoanalýza*, s. 9-10.

⁶ Hietalahti, J. *The Dynamic Concept of Humor Erich Fromm*, s. 21.

⁷ Fromm, E. *Člověk a psychoanalýza*, s. 168.

⁸ Tamtéž, s. 168.

2 Nekrofilie a biofilie

Láska ke smrti, tedy nekrofilie, je protipólem k biofilii, tedy k lásce k životu. Fromm tuto terminologii analogicky přejímá od Freuda, konkrétně se inspiroval jeho rozlišením pudu smrti a pudu života.⁹ Podle Fromma je člověk biologicky orientován k biofilii, ale psychologicky se mu nabízí druhá možnost, a tou je nekrofilie.¹⁰ Ti, co jsou oddáni životu, se snaží dosáhnout těch největších výzev či snů a naopak ti, co jsou orientováni na smrt, jsou duševně choří. Fromm tvrdí, že člověk nemusí být nutně jen biofilní či nekrofilní. V mnoha lidech působí kombinace obou. Liší se pak v tom, která složka převažuje, a to ovlivňuje chování daného člověka.¹¹

Podle Fromma je nekrofilie založená na ničení všeho, co je živé a na tom, zbavovat všechno života. Pro jedince orientované na smrt je typická nenávisť vůči životu a všemu, co je s ním spojené. Nekrofila přitahují nemoci, násilí, smrt a vše, co ji připomíná, jako je například hřbitov. Takový lidé žijí minulostí, která pro ně představuje jistotu. Budoucnosti se naopak bojí, protože v nich vzbuzuje strach a nejistotu. Jsou to sentimentální bytosti, které se neustále zabývají vzpomínkami z minulosti a navenek působí chladně a mají smysl pro řád.¹²

Charakteristickým znakem pro nekrofila je síla. Fromm má na mysli tu sílu, kterou nekrofilní jedinec využívá ke zničení lidského života, ať už psychicky či fyzicky. Taková osoba miluje vše, co je mechanické a anorganické a ostatní lidi vnímá jako věci. Vztah k věci, či jinému člověku může mít pouze tehdy, pokud ji vlastní.

Nekrofilie se nejčastěji projevuje ve snech.¹³ Sny jsou podle Fromma projevy duševních činností ve stavu spánku. Ve spánku jsme totiž svobodní a nepodřizujeme se vnějšímu světu.¹⁴ Základem těchto snů jsou mrtvoly, výkaly, lebky, vraždy nebo krev. Tyto sny se u nekrofila vyskytují velmi často a také se často opakují. To ale neznamená, že by se takový sen nemohl objevit u osoby, která nekrofilii netrpí.¹⁵

---

⁹ Fromm, E. *Lidské srdce*, s.54-55.

¹⁰ Hietalahti, J. *The Dynamic Concept of Humor Erich Fromm*, s. 25.

¹¹ Fromm, E. *Lidské srdce*, s. 36-38.

¹² Funk, R. *Erich Fromm*, s.77-78.

¹³ Fromm, E. *Lidské srdce*, s. 40-42.

¹⁴ Fromm, E. *Mýtus, sen a rituál*, s. 30-32.

¹⁵ Fromm, E. *Lidské srdce*, s. 42.

U nekrofilní osobnosti se nemusí nutně vyskytnout všechny tyto rysy. Vyskytují se v každém jedinci v jiném poměru, některé znaky se mohou rozvinout více a některé méně.

V protikladu k nekrofilii staví Fromm biofilii, tedy lásku k životu. Stejně jako tomu je u nekrofilie, ani biofilie nemá pouze jeden příznačný rys. Je to celková orientace člověka a celkový způsob jeho bytí. Nejzákladnější formou biofilní orientace je tendence k zachování života a k boji proti smrti.¹⁶

Nejvyšší stupeň rozvinutí biofilie představuje tvořivá orientace. Člověk dává přednost všemu novému, miluje dobrodružství. Upřednostňuje spíše konstruování a vytváření něčeho nového. Takový člověk chce přetvářet a ovlivňovat láskou, rozumem, ale ne silou. Má radost ze života a ze všech jeho projevů.

Biofilie má svojí vlastní etiku s vlastním principem dobra a zla. Dobré je jen to, co slouží životu. Je to úcta k životu, ke všemu, co život umožňuje a co znamená růst. Zlé je to, co slouží smrti. Je to všechno, co život dusí a utlačuje.¹⁷

Pro vývoj lásky k životu jsou důležité tři věci. Zaprvé bezpečí kvůli tomu, aby nebyly ohroženy základní podmínky důstojného života. Zadruhé spravedlnost, tím Fromm myslí neautoritativní společnost, aby nikdo nemohl být prostředkem k cíli jiných lidí. A třetí podmínkou je svoboda, protože každý člověk má právo být aktivním a odpovědným členem společnosti.¹⁸

---

¹⁶ Fromm, E. *Lidské srdce*, s. 45-46.

¹⁷ Tamtéž, s. 48-49.

¹⁸ Tamtéž, s. 54-55.

3 Charakterologie

Fromm navazuje na koncepci Sigmunda Freuda, který tvrdí, že charakter je systém snah a pudů, které ovlivňují naše chování. Freud ale spojoval charakter s libidem, zatímco Fromm mluví o psychické energii.¹⁹ Fromm tvrdí, že pro revizi etických norem, je nutné zkoumat člověka jako celek, a to nám umožňuje psychoanalýza, která se zabývá nevědomými motivacemi a charakterem člověka. Toto zkoumání nám umožní pochopit, proč člověk jedná tak, jak jedná a proč ne jinak.²⁰ Fromm říká: „*Daleko víc než jednotlivé ctnosti a neřesti je hlavním předmětem etického výzkumu ctnostný nebo neřestný charakter.*“²¹

Chování člověka ovlivňuje spousta faktorů. Některé jsou vrozené a některé získané. Mezi vrozené patří například temperament nebo nadání a mezi získané Fromm řadí právě charakter. Podle Fromma si člověk vytvořením charakteru vytvoří své životní projevy a konkrétní způsoby chování. Jde o psychickou strukturu člověka, která ovlivňuje jeho myšlení, cítění a jednání.²²

Etika se nezabývá temperamentem, ale charakterovými rozdíly. Lidé jsou si podle Fromma podobní, protože mají stejné existenciální rozpory. Člověk od člověka se liší tím, jakým způsobem svoje problémy řeší.²³ Vývoj charakteru je ovlivňován nejprve rodinou a později společností.²⁴

Kořeny charakteru spatřuje Fromm ve specifických vztazích člověka ke světu. Charakter vzniká v důsledku uspokojení vlastních potřeb, a to přivlastněním věcí. Tento proces Fromm nazývá jako asimilační a zároveň je potřeba, aby se člověk sdružoval s ostatními lidmi, což Fromm nazývá jako proces zespolečenštění.²⁵ „*Charakter se dá tedy definovat jako (relativně permanentní) forma, do níž je sváděna energie člověka v procesu asimilace a zespolečenštění.*“²⁶

---

¹⁹ Heigl, F. *Die humanistische Psychoanalyse Erich Fromms*, s. 78.

²⁰ Fromm, E. *Člověk a psychoanalýza*, s. 29-31.

²¹ Tamtéž, s. 31.

²² Funk, R. *Erich Fromm*, s. 69-73.

²³ Fromm, E. *Člověk a psychoanalýza*, s. 44.

²⁴ Funk, R. *Erich Fromm*, s. 70.

²⁵ Heigl, F. *Die humanistische Psychoanalyse Erich Fromms*, s. 79.

²⁶ Fromm, E. *Člověk a psychoanalýza*, s. 51.

Charakter je zvláštní struktura, do níž byla svedena určitá energie, která motivuje chování směrem k vytyčeným cílům člověka.²⁷ Usměrnování psychické energie člověka má důležitou biologickou funkci. Jelikož člověku chybí vrozené instinktivní chování, jeho život by byl extrémně ohrožen, pokud by musel před každým činem vědomě zvažovat a vědomě se rozhodovat. Mnoho akcí musí být provedeno rychleji, než by bylo možné s vědomým myšlením. Fromm považuje strukturu charakteru jako náhradu za pudový aparát zvířete.²⁸

Člověk potřebuje něčím nahradit zvířecí instinkt, kvůli svému rozumu, představivosti a uvědomění si sebe sama. Frommův charakter představuje pevnou strukturu, která se skládá z charakterových rysů. Tyto rysy zahrnují jak motivaci a pudy, tak ale i fixní složky osobnosti, které ovlivňují jeho jednání.²⁹

Fromm dále mluví o společenském charakteru. Jedná se o způsoby chování v dané situaci, které si každá skupina vytvořila v závislosti na prostředí, ve kterém žije. Tento charakter ukazuje příslušníkům dané skupiny, jakým směrem mají vyvinout svoji aktivitu a v podstatě je nutí k tomu, aby tato jejich snaha byla jimi samými chtěná a směřovala k udržení společnosti v optimálním chodu. Společenský charakter se vyvíjí prostřednictvím kultury, přičemž ty základní obecně uznávané hodnoty a normy jsou předávány skrze rodinu. Tento charakter je podle Fromma vlastní pouze lidem a je podmíněný jazykem.³⁰

Koncepci charakterových orientací převzal Fromm od Freuda, který produktivní charakter nazývá genitálním a neproduktivní pregenitálním.³¹ Charakter člověka se skládá ze směsice všech nebo několika orientací. Rozdíl je pouze v tom, v jakém poměru se obě orientace v charakteru vyskytují.³²

3.1 Neproduktivní orientace

Fromm rozlišuje čtyři typy charakterových orientací, které jsou neproduktivní – receptivní, vykořisťovatelskou, křečkovskou a tržní.

---

²⁷ Fromm, E. *Anatomie lidské destruktivity*, s. 251.

²⁸ Heigl, F. *Die humanistische Psychoanalyse Erich Fromms*, s. 79.

²⁹ Funk, R. *Erich Fromm*, s. 72-73.

³⁰ Fromm, E. *Anatomie lidské destruktivity*, s. 252.

³¹ Heigl, F. *Die humanistische Psychoanalyse Erich Fromms*, s. 79.

³² Funk, R. *Erich Fromm*, s. 81.

Pro receptivní, vykořisťovatelskou a křečkovskou orientaci je společné to, že všechny představují způsob, jak se dostat do vztahu k lidem. Tržní orientace je založená na schopnosti měnit postoje a vlastnosti na ty, které trh požaduje. Fromm tvrdí, že se jedná o jakési vakuum, které se zaplní tím, co zrovna trh žádá.³³

První orientací je receptivní orientace. Takový člověk věří, že zdroj všeho dobra pochází zvenku. Receptivní typ touží po tom být milován, ale sám milovat nedokáže. Objekt jeho lásky je mu lhostejný, důležitá je pro něj jakákoliv láska. Tito jedinci jsou inteligentní a jsou nejlepšími posluchači, a to právě proto, že oni sami nic neprodukuje, ale pouze přijímají.

Potřebují někoho cizího k tomu, aby je podpořil a aby byli schopni poznání. To je ale problém, pokud jde o záležitosti, které musí vykonat člověk sám, například přijímání zodpovědnosti či rozhodování. Pokud o tuto pomoc přijdou, cítí se ztraceni a rozrušení. Lidé této orientace jsou optimističtí a přátelští. Mají snahu pomáhat druhým, ale jen proto, že jejich pomoc ostatním jim zajistí jejich přízeň.³⁴

Tito lidé milují jídlo a pití. Prostřednictvím jídla a pití se snaží „zahnat“ svou bojácnost a depresi. Nápadným rysem u těchto lidí jsou ústa. Působí jako by byla stále otevřená a čekala na potravu.³⁵

Láska pro humanistickou etiku znamená hlavně dávat. Pro receptivní typ láska znamená spíše vzdávat se něčeho, nebo něco obětovat. Tato orientace tedy může představovat problém pro schopnost lásky.³⁶

Stejně jako pro receptivní orientaci, i pro vykořisťovatelskou platí, že veškeré dobro pochází z venku. Vykořisťovatelský typ ale nečeká, že něco od někoho dostane. To, co chce, si vezme sám, a to dokonce i násilím nebo lstí.³⁷

Co se týká lásky, tito jedinci strhávají vše na sebe. Vykořisťovatelský typ přitahuje člověk, který už k někomu patří. Málokdy se takový člověk zamiluje do někoho, kdo je volný, koho nemusí krást. Tito lidé sami nic netvoří, pouze berou od ostatních a pohrdají lidmi, od kterých nemohou nic ukrást.

---

³³ Fromm, E. *Člověk a psychoanalýza*, s. 65.

³⁴ Tamtéž, s. 53-54.

³⁵ Heigl, F. *Die humanistische Psychoanalyse Erich Fromms*, s. 80.

³⁶ Fromm, E. *Umění milovat*, s. 28.

³⁷ Heigl, F. *Die humanistische Psychoanalyse Erich Fromms*, s. 80.

Co se vzhledu týče je pro tyto jedince charakteristicky kousavý výraz obličeje a jsou nepřátelští. Tento typ je opakem receptivní orientace. Je nedůvěřivý, cynický, závistivý a žárlivý. Radost jim způsobují jen takové věci, které můžou někomu ukrást.³⁸

Pro křečkovskou orientaci je charakteristické neustále „křečkovat“ a spořit. Vzbuzuje to v nich totiž pocit bezpečí. K novým věcem jsou nedůvěřiví, protože jsou pro ně neznámé, ale na druhou stranu mají smysl pro spravedlnost.

Láska pro tento typ znamená spíše vlastnictví. Druhou osobu se snaží do svého vlastnictví získat. Takzvaný „křeček“ je věrný lidem, ale ulpívá na minulosti a vzpomínkách. Důvěrný poměr pro něj představuje nebezpečí.

Charakteristickým rysem pro tuto orientaci jsou sevřené rty a odtažitost od okolního světa. „Křeček“ je pořádkumilovný a přesný. Tito lidé věří, že mají určité množství sil a energie a pokud se toto množství vyčerpá, nedá se už doplnit. Proto mají již zmíněnou potřebu spořit.³⁹

Posledním typem neproduktivní orientace je tržní. Fromm tento typ nazval tržní, protože člověk je tu hodnocen na základě jeho směnné hodnoty. Člověk se sám považuje za zboží. Jak dosáhnout toho, aby byl šťastný, ho nezajímá, protože se zajímá jen o svoji prodejnost.⁴⁰ Člověk této orientace je člověk bez tváře. Jeho vlastní osobnost vstupuje na trh jen jako „osobnostní faktor“, který určuje prodejnost.⁴¹

Stejně jako je tomu na trhu se zbožím, tak je to i s člověkem. Musí být v módě. Musí tedy vědět, po jakém druhu zboží, v tomto případě druhu osobností, je zájem. Své schopnosti mění podle toho, po čem je poptávka. Tím se takový člověk odcizuje od sebe sama, protože své schopnosti pouze prodává. Jsou pouze náhradou za jeho opravdové schopnosti. Člověk díky tomuto odcizení získá pocit nejistoty a ztrácí vlastní důstojnost. Sebevědomí člověka orientovaného na trh je velice kolísavé a je závislé na věcech, které nemůže sám ovlivnit. Pokud má úspěch, jeho sebevědomí stoupá a naopak.⁴²

---

³⁸ Fromm, E. *Člověk a psychoanalýza*, s. 55-56.

³⁹ Tamtéž, s. 56-58.

⁴⁰ Tamtéž, s. 59.

⁴¹ Funk, R. *Erich Fromm*, s. 75.

⁴² Fromm, E. *Člověk a psychoanalýza*, s. 60-61.

I láska je založená na směnném obchodu. Znamená ochotu dávat, ale pouze výměnou za to, že bude dostávat. Pokud nedostává, cítí se ošizen.⁴³ Vztahy jsou povrchní, protože nejde o vztahy mezi lidmi, ale o konkurenční boj mezi zbožím. Jedinec orientovaný na trh má proto sklon k lásce individuální.

Stejně jako je láska povrchní, je povrchní i myšlení tohoto jedince. Myšlení a vědění používá k dosažení výsledků. Snaží se věci rychle chápat, aby věděl, kdy a jak je nejlépe použít. Pro tuto orientaci je charakteristické upřednostnění kvantity nad kvalitou.⁴⁴

3.2 Produktivní orientace

Fromm kritizuje myšlenky Sigmunda Freuda, který sice zkoumal lidský charakter, ale zaměřil se pouze na analýzu neurotického charakteru. Normálnímu charakteru nevěnoval pozornost. Fromm se chtěl zabývat charakterem, který je plně rozvinutý, protože ten odpovídá ideálu jeho humanistické etiky. Takovým ideálem je produktivní charakter.⁴⁵

Člověk podle Fromma musí produkovat, aby mohl žít. „*Produktivní orientace osobnosti se vztahuje na základní způsob chování, totiž na to, jak se člověk uvádí ve všech oblastech lidských zkušeností do vztahů. Týká se duševních, citových a smyslových reakcí na druhé, na sebe sama a na věci.*“⁴⁶ Jde o schopnost člověka využít své síly a zrealizovat možnosti. Takový člověk musí být svobodný, nesmí být na někom závislý a musí se řídit rozumem. Vnímá sám sebe jako jednající bytost a je ztotožněn se svými schopnostmi.⁴⁷ Produktivní člověk má potřebu přesáhnout své bytí, to znamená potřebu tvořit.⁴⁸

Fromm rozlišuje pojmy produktivita a aktivita, protože jsou často zaměňovány. Aktivita je společensky uznaný způsob chování, který vyvolá změnu v existující situaci. Aktivita může být odcizená nebo neodcizená.

V odcizené aktivitě člověk nejedná sám za sebe, ale působí na něco pomocí vnějších či vnitřních sil. Příkladem je aktivita u kompulzivního jedince. Vnitřní síly nutí daného člověka, aby dělal to, co by on sám neudělal. Jako další příklad uvádí Fromm

---

⁴³ Fromm, E. *Umění milovat*, s. 28-29.

⁴⁴ Fromm, E. *Člověk a psychoanalýza*, s.63-64

⁴⁵ Tamtéž, s. 70.

⁴⁶ Tamtéž, s. 71.

⁴⁷ Tamtéž, s. 71.

⁴⁸ Fromm, E. *Cesty z nemocné společnosti*, s. 37-38.

člověka v hypnóze. Je to stav, kdy člověk nejedná podle svého uvážení, ale udělá vše, co mu hypnotizér řekne. Síly, které ho k dané aktivitě vedou, také nejsou jeho vlastní a stává se tedy objektem odcizené aktivity.

V neodcizené aktivitě za člověka nerozhoduje žádná jiná síla, člověk jedná sám za sebe. Takový člověk je subjektem své aktivity a jeho schopnosti se v ní projevují. Něco vytváří a k tomu, co vytváří, se určitým způsobem vztahuje. Takovou aktivitu Fromm nazývá jako tvořivou. Tvořiví lidé ožívují vše kolem sebe, jak své schopnosti, tak přinášejí život i ostatním lidem a věcem.⁴⁹

Dalším případem neproduktivní aktivity je jednání na příkaz autority. Kdy je člověk aktivní jen proto, že to od něj autorita vyžaduje. Dělá jen to, co se mu poručí. Podřízená aktivita se podobá tzv. konformitě automatů.⁵⁰ V takovém případě je člověk přesvědčen o spontánnosti svého prožívání, které je mu ale ve skutečnosti podsouváno zvenčí.⁵¹

Člověk se může do vztahu ke světu dostat i produktivně, a to dvěma způsoby. První způsob je reproduktivní. Znamená, že člověk přijme skutečnost takovou, jaká je. Druhý způsob je generativní, v tomto případě jedinec skutečnost sice přijme, ale zároveň ji oživí prostřednictvím spontánní aktivity svých duševních a citových sil. Každý normální člověk se do vztahu ke světu dostává oběma způsoby. Rozdíl je pouze v jejich poměru.⁵²

Jedním z nejobtížnějších cílů člověka je láska, která je specifická a je jí schopna každá lidská bytost. Pravá láska podle Fromma je založena v produktivnosti. Základními prvky produktivní lásky jsou péče, odpovědnost, úcta a porozumění.⁵³

Jak už bylo řečeno, láska znamená především dávat. Pro produktivní orientaci má dávání úplně jiný význam než pro orientaci neproduktivní. Dávat znamená pro jedince této orientace mnohem více než přijímat. Dávání pro ně nepředstavuje odříkání, ale prožitek sebe sama, rozdávajícího, radostného a živého.⁵⁴

---

⁴⁹ Fromm, E. *Mít, nebo být?*, s. 109-111.

⁵⁰ Fromm, E. *Člověk a psychoanalýza*, s. 72-73.

⁵¹ Fromm, E. *Strach ze svobody*, s. 148.

⁵² Fromm, E. *Člověk a psychoanalýza*, s. 74.

⁵³ Tamtéž, s. 80-81.

⁵⁴ Fromm, E. *Umění milovat*, s. 29.

Nejčastějším a nejsrozumitelnějším druhem produktivní lásky je láska mateřská. Její podstatu tvoří péče a odpovědnost.⁵⁵ Pokud jde o vývoj dítěte a jeho produktivní orientaci, je důležité, aby byla i matka orientovaná směrem k životu, aby byla schopna mu lásku k životu předat. Fromm považuje mateřskou lásku za nejvyšší, protože na rozdíl od bratrské či erotické je altruistická, nesobecká.⁵⁶

Produktivní myšlení musí proniknout do hloubky, abychom pochopili podstatu věcí. U tohoto myšlení objekt působí na subjekt a subjekt se jím zabývá. Čím bližší je vztah objektu a subjektu, tím je produktivnější myšlení. Dalším znakem tohoto myšlení je podle Fromma objektivita. Objektivní může být člověk jen tehdy, pokud věci respektuje a vidí je takové, jaké ve skutečnosti jsou. Nesmíme vnímat pouze jednotlivé části věcí, ale vždycky musíme vnímat věci jako celek. Objektivita neznamená odstup od věcí, ale respekt vůči nim. Nesmíme si nepřibarvovat věci, lidi ani sebe sama.⁵⁷

3.3 Mody bytí

Fromm se při vymezení rozdílu mezi modem bytí a modem vlastnění inspiroval myšlenkami Karla Marxe,⁵⁸ který tvrdí že: „*Soukromé vlastnictví nás udělalo tak hloupými a zaujatými, že předmět je náš pouze tehdy, když jej máme, když pro nás existuje jako kapitál nebo když se přímo jí, pije, nosí, obývá atd., zkrátka je nějakým způsobem využíván... Všechny fyzické a intelektuální smysly byly nahrazeny prostým odcizením všech těchto smyslů; mít. Lidská bytost se musela snížit do této absolutní chudoby, aby mohla zrodit veškeré své vnitřní bohatství.*“⁵⁹

Obě tendence, jak mít, tak být, jsou přítomné v lidských bytostech. Lidstvo je nastaveno tak, aby se orientovalo na svět a na sebe, buď v režimu mít nebo být. Každá z těchto orientací je utvářena společností, jejími hodnotami a normami.⁶⁰

V průmyslové společnosti jsou těmito normami touha po zisku a touha po majetku. Vlastnění ale nemusí nutně znamenat vlastnění věcí, ale i lidí. Jako příklad uvádí Fromm patriarchální společnost, kdy muži vykořisťují ženy. Ale i ženy můžou vlastnit jinou osobu, a tou je jejich dítě. Jde o nekonečný kolotoč, kdy muž vykořisťuje

---

⁵⁵ Fromm, E. *Člověk a psychoanalýza*, s. 82.

⁵⁶ Fromm, E. *Umění milovat*, s. 52-53.

⁵⁷ Fromm, E. *Člověk a psychoanalýza*, s.84-86.

⁵⁸ Lankshear, C. *On Having and Being: The Humanism of Erich Fromm*, s. 55.

⁵⁹ Marx, K. *Ekonomicko-filozofické rukopisy z roku 1844*, s. 144-145.

⁶⁰ Lankshear, C. *On Having and Being: The Humanism of Erich Fromm*, s. 57.

ženu, žena vykořisťuje děti a dospívající chlapci se pak přidávají ke svým otcům a vykořisťují další ženy. Mužská nadvláda ale pomalu ustupuje, a tak lidé hledají jiný způsob, jak naplnit svou touhu po vlastnění. Vlastnictví se rozšiřuje na přátele, zdraví, boha, milence a vlastní ego. Vztahy mezi lidmi tak nabývají vlastnického charakteru.⁶¹

Dále Fromm pojednává o lidské identitě v režimu mít a v režimu být. V režimu mít o ní uvažuje jako o vztahu k egu, kdy jedinec vnímá ego jako něco, co vlastní a kdy je ego základem našeho pocitu identity.⁶² Fromm říká: „*Naše ego je nejdůležitějším předmětem našeho vlastnického citění, protože zahrnuje mnoho věcí: naše tělo, naše jméno, naše společenské postavení, náš majetek (včetně vědění), představu, kterou máme sami o sobě, a obraz, který chceme, aby o nás měli ostatní.*“⁶³ Jedná se o postoj zaměřený na majetek a zisk, tudíž vytváří touhu po moci. To, co dělá člověka orientovaného na režim mít šťastným, je jeho nadřazenost nad ostatními, jeho moc a schopnost člověka dobyt, okrást a zabít.⁶⁴

Je potřeba říct, že Fromm nezaměňuje obyčejné držení věcí se soukromým vlastnictvím. Z tohoto důvodu existuje ještě vlastnění existenční. Tento modus Fromm nazývá existenční, protože vychází z lidské existence. Jde o vlastnění věcí, které nutně potřebujeme k tomu, abychom přežili, například jídlo, oblečení, přístřeší.⁶⁵ Oproti tomuto modu Fromm staví modus bytí.

Na rozdíl od režimu mít není v režimu být naše identita založena na egu. My sami jsme tím, co vyjadřujeme a děláme ve vztazích s ostatními a se světem. Lidé orientovaní na bytí se aktivně podílejí na svých schopnostech a nemají zapotřebí vlastnit identitu a nepotřebují s ostatními soutěžit o zdroje, jako je postavení, moc a majetek. A proto jsou schopni spolupracovat, sdílet, vstupovat do rovnostářských vztahů, pomáhat, povzbuzovat a podporovat ostatní.⁶⁶ Tento modus se na rozdíl od vlastnění netýká věcí, které jsou popsitelné. Bytí nemůžeme nikdy popsat slovy. Je to něco, co můžeme prožít nebo pocítit. Lidská bytost nemůže být popsána, protože lidská individualita je tak jedinečná, že nikdy nemůže být úplně pochopena.

---

⁶¹ Fromm, E. *Mít, nebo být?*, s. 88-89.

⁶² Lankshear, C. *On Having and Being: The Humanism of Erich Fromm*, s. 60-61.

⁶³ Fromm, E. *Mít, nebo být?*, s. 90.

⁶⁴ Tamtéž, s. 100.

⁶⁵ Lankshear, C. *On Having and Being: The Humanism of Erich Fromm*, s. 61.

⁶⁶ Tamtéž, s. 61.

Pravé bytí je podle Fromma opravdovou motivací našeho chování, protože je utvořeno strukturou charakteru. Naše chování může projevy charakteru ukazovat jen zčásti, protože jsme nuceni utvářet ve společnosti určité role a nosit jakousi „masku“. Behaviorismus tuto masku přijímá a Fromm jej za to kritizuje. Naopak se přiklání k Freudově psychoanalýze, která se snaží rozdíl mezi chováním a charakterem porozumět.⁶⁷

Fromm tvrdil, že modus mít je v kapitalistické společnosti destruktivní a lidé tak ztrácí iluze o svém naplnění a blahu, a proto chtěl tento modus co nejvíce eliminovat a nahradit ho modem bytí. Kapitalistický svět je podle Fromma založený na sobectví, a to je potřeba odstranit. Modus být je podle něj totiž jediná možnost, která umožňuje seberealizaci, naplnění a trvalý mír. K takové změně by ale byly potřeba změny jak na individuální, tak i na společenské úrovni.⁶⁸

---

⁶⁷ Fromm, E. *Mít, nebo být?*, s. 117-118.

⁶⁸ Lankshear, C. *On Having and Being: The Humanism of Erich Fromm*, s. 56.

4 Podstata člověka

Erich Fromm tvrdí, že je člověk sice živočichem, ale přesto není zvířetem, protože mu chybí dokonale vyvinuté zvířecí instinkty a pevně dané vzorce chování, které by určili směr jeho života. Instinkty, kterými je člověk vybaven, mu nestačí k přežití, a tak si ho člověk musí zajistit pomocí jeho vlastních schopností. Těmito vlastnostmi jsou podle Fromma rozum, představivost a vědomí. Dále se člověk od zvířete liší tím, že disponuje schopností myšlení a svědomím. Člověk si uvědomuje nejenom sám sebe, ale i svoji smrtelnost. To všechno jsou schopnosti, díky kterým člověk přesahuje přírodu a díky kterým není člověk naprosto bezbranným tvorem.

Život zvířat má předem danou strukturu, jakousi cestu, která jim pomůže bezpečně prožít život. Lidem taková předem daná struktura chybí.⁶⁹ Fromm ale říká: „*Život nemůže „být žít“ pouze prostým opakováním modelu dotyčného druhu. Člověk musí sám žít.*“⁷⁰ Místo toho, abychom se snažili určit podstatu člověka, musíme se podle Fromma zaměřit na existenciální rozpor člověka. Tento rozpor se vyznačuje tím, že člověk nemůže získat prostředky k udržení života přímo z přírody, ale musí se snažit přírodu měnit, a touto změnou si zachovat svůj život.

Člověk je podřízen přírodě, bez které by ani neexistoval, ale zároveň přírodu překračuje. Je si vědom, že je součástí dvou světů. Prvním světem je sjednocená příroda a druhým světem je rozumný člověk. Ten si ale uvědomuje, že do žádného z těchto světů tak úplně nepatří a zároveň ani jeden z nich nemůže opustit. A přesně tento konflikt představuje existenciální rozpor člověka, a tedy i jeho podstatu.⁷¹

Podle Fromma je potřeba na tento konflikt najít řešení. Člověk přemýšlí, jak znovu dosáhnout harmonie s přírodou, jak znovu být v tomto světě doma. Hledá odpovědi, které by mu k tomu pomohly. Fromm zdůrazňuje, že žádná z odpovědí nepředstavuje podstatu člověka. Podstata podle Fromma nikdy není pevně daná, je to vlastně reakce na výše popsaný konflikt.⁷²

Fromm přirovnává první krok, který vedl k osvobození člověka od nevolnictví přírody k biblickému vyhnání člověka z ráje. Fromm vnímá pojídání ze stromu poznání

---

⁶⁹ Fromm, E. *Cesty z nemocné společnosti*, s. 24-25.

⁷⁰ Tamtéž, s. 25.

⁷¹ Fromm, E. *Lidské srdce*, s. 134-136.

⁷² Hietalahti, J. *The Dynamic Concept of Humor Erich Fromm*, s. 21-22.

jako prvotní svobodné rozhodnutí člověka vůči Boží autoritě a zároveň podle něj tento čin zničil původní harmonii člověka s přírodou. Člověk se tak osvobodil od diktátu přírody, ale zároveň je potrestán tím, že se cítí odcizený, bezmocný a plný obav.⁷³

Fromm se s křesťanským pojetím vyhnání z ráje neztotožňuje. V tomto pojetí je totiž Adamův čin chápán jako tak těžký hřích, že zkazil přirozenost nejenom Adama samotného, ale i jeho potomků. To by znamenalo, že člověk se nikdy ze své zkaženosti nedostane, tedy alespoň bez pomoci boží.⁷⁴

Ve středověku vznikl spor o to, jak správně chápat vyhnání člověka z ráje, a také o vrozenou povahu člověka – jestli je přirozeně dobrý, či zlý. Augustin zastával křesťanské stanovisko o prokletí Adamova rodu. Podle něj se má člověk obrátit k církvi, a hlavně k Bohu, který mu jako jediný může dát milost. Naopak odpůrce Augustina Pelagius zastával názor, že Adamův hřích měl dopad pouze na něj, takže se každý člověk rodí s neporušenou povahou. Adamův příběh má podle něj sloužit pouze jako příklad hříšnosti. Tento boj vyhrál Augustinus, jehož vítězství zatemnilo rozum člověka na několik staletí. V pozdním středověku bylo na člověka nahlíženo jako na důstojnou bytost, které je dobro vrozené. Naopak Luther a Kalvín věřili, že člověku je zlo vrozené. Podle nich se ale člověk ještě může zachránit a dosáhnout duševní svobody. Překážkou pro takovou záchranu je ale pýcha, kterou je člověk ovládán. Pokud se ale člověk podrobí Bohu a pocítí vinu a lítost, může ji přemoci.⁷⁵

Podle Ericha Fromma „*vědomě věříme v sílu a důstojnost člověka, ale – často nevědomě – věříme také v jeho nemohoucnost a špatnost, zvláště pokud jde o sebe sama, a vysvětlujeme to poukazováním na „lidskou přirozenost“*“.⁷⁶ Fromm se ohledně otázky lidské přirozenosti inspiroval u Freuda. Ten tvrdil, že člověk je místem, kde se setkávají dvě stejně mocné síly, konkrétně vůle k životu a vůle ke smrti. Tyto dvě síly působí ve všech organismech včetně člověka. Je jen na člověku, zda si zvolí cestu k životu či ke smrti. Freud dále odlišuje dva druhy nenávisti – racionální „reaktivní“ a iracionální.

Racionální nenávist se objevuje, pokud je ohrožen život nebo svoboda člověka. Vzniká, pokud je život ohrožen, a mizí, když toto ohrožení pomine, a proto patří k vůli k životu. Iracionální nenávist je součástí charakteru. Je to schopnost nenávidět, která je

---

⁷³ Fromm, E. *Strach ze svobody*, s. 39-40.

⁷⁴ Fromm, E. *Lidské srdce*, s. 14-15.

⁷⁵ Fromm, E. *Člověk a psychoanalýza*, s. 166-167.

⁷⁶ Tamtéž, s. 167.

zakořeněná v člověku. Tato nenávist postupně roste a člověk, kterému je tato nenávist vlastní, pociťuje úlevu, když má příležitost svou nenávist projevit. Taková nenávist je naopak součástí vůle ke smrti.

Frommův koncept člověka je dialektický. Člověk není ze své podstaty zlý, ale může se jím stát, pokud jsou podmínky pro jeho růst a vývoj omezeny. Zlo nemá žádnou svoji podstatu. Vyjadřuje absenci dobra a neúspěch při realizaci života.⁷⁷ Pokud si někdo myslí, že člověk je jen dobrý, pak má nasazené „růžové brýle“ a nevnímá člověka realisticky. Pokud si naopak někdo myslí, že je člověku vrozené pouze zlo, není možné, aby spatřoval dobro v ostatních, ale ani v sobě samém.⁷⁸ Fromm říká: „*Rozhodnutí o tom, co je dobré a co zlé, musíme učinit na základě našeho poznání přírody a lidské přirozenosti, a také zákonitostí ovládajících rozvoj obojího.*“⁷⁹

Člověk se sice stal samostatnou bytostí, ale zároveň dál hledá spojení a jednotu s přírodou. Výsledkem toho je podle Fromma láska. Lásku přirovnává k umění lásky k životu, kterému se musíme učit. Láska není jen vztah k určité osobě. Podle Fromma je to orientace charakteru, která určuje spřízněnost s celým světem, ne pouze s jedním objektem lásky. Schopnost a umění lásky je ryze lidská vlastnost, kterou Fromm vnímá jako základ pro lidskou existenci.⁸⁰ Základním znakem lásky je dávat. Ale to neznamená se o něco ochuzovat, nebo se něčeho vzdávat. Naopak to znamená obohacovat život druhého svou radostí, zájmem a pochopením. Tím, že dává lásku druhému, se v druhé osobě vytváří něco nového, a to se odráží zpět k němu.⁸¹

Láska má několik aspektů. Jsou to péče, odpovědnost, úcta a znalost. Péče představuje péči o život a růst toho, co milujeme. Odpovědnost znamená schopnost naslouchat a být tu pro druhého. Úctou se míní schopnost vidět člověka takového, jaký je. A nakonec znalost, protože abychom o někoho mohli pečovat, naslouchat mu a ctít ho, musíme ho znát.⁸²

I zlo patří podle Fromma k lidskému životu. Zlo je pokusem návratu do doby, kdy člověku byly rozum, láska a svoboda cizí. Ale i kdyby se člověku podařilo vrátit se

---

⁷⁷ Fromm, E. *Člověk a psychoanalýza*, s. 168-171.

⁷⁸ Fromm, E. *Lidské srdce*, s. 143-144.

⁷⁹ Fromm, E. *Cesty z nemocné společnosti*, s. 31.

⁸⁰ Bohunická, L. *Psychologická a biologická etika*. In: Remišová, A. *Dejiny etického myslenia v Európe a USA*, s. 557.

⁸¹ Fromm, E. *Umění milovat*, s. 28-30.

⁸² Tamtéž, s. 32-34.

do takové doby, nikdy nepřestane být lidským, a právě lidskost mu zabraňuje být zlým.⁸³ Fromm říká: „Zlo je člověkova ztráta sama sebe při tragickém pokusu uniknout břemenu lidskosti. A potenciál zla je u něho tím větší, protože člověk je vybaven imaginací, která ho uschopňuje k tomu, aby si představil všechny možnosti zla, a tak aby po nich toužil a jednal podle nich, aby živil svou představivost zla.“⁸⁴

Tato idea je v podstatě stejná jako ta, se kterou přišel B. Spinoza. Dobré je to, co nás přibližuje k lidské podstatě a špatné je to, co je nám překážkou k dosažení této podstaty. Pojem dobro je vlastně přibližování lidské existence její esenci a pojem zlo je rostoucí odcizení mezi existencí a esencí.⁸⁵

Fromm rozlišuje mezi stupni zla. Za nejnižší stupně považuje nedostatek lásky, rozumu, zájmu a odvahy. Orientace, které jsou zaměřeny proti životu, jako je láska ke smrti, narcismus a incestuální fixace, jsou podle Fromma nejhorším stupněm zla.⁸⁶ A těmi se budu zabývat na následujících stránkách. O lásce ke smrti jsem se už vyjádřila v 2. kapitole, takže se nyní budu věnovat zbylým dvěma jevům.

4.1 Narcismus

Fromm ve svých úvahách o narcismu vychází z koncepce Sigmunda Freuda. Ten tvrdí, že narcismus vzniká soustředěním se na své libido a na své ego. Freud rozlišuje dva typy narcismu: „primární“ a „sekundární“. „Primární“ narcismus je podle něj přirozený stav, kterým si každý z nás v raném dětství musí projít.⁸⁷ Kojenec prožívá jen vlastní potřeby a vnější svět vnímá pouze v souvislosti s potravou a teplem, které potřebuje k uspokojení svých potřeb.⁸⁸ Dítě je v tomto období přesvědčené, že je všemohoucí. V momentě, kdy si uvědomí, že své rodiče nemůže ovládat, ale že naopak ono samo je na nich závislé a začne se orientovat na ně, dochází k upuštění od „primárního“ narcismu.⁸⁹

Teprve v průběhu vývoje dítěte v něm rozzrůstá množství i intenzita vztahů k vnějšímu světu.⁹⁰ „Sekundární“ narcismus se projeví, pokud dítě své emoce stále

---

⁸³ Fromm, E. *Lidské srdce*, s. 174.

⁸⁴ Tamtéž, s. 175.

⁸⁵ Tamtéž, s. 175.

⁸⁶ Tamtéž, s. 175.

⁸⁷ Bartoš, F. *Narcismus: Teorie, výzkumy a možnosti jeho měření*, s. 1.

⁸⁸ Fromm, E. *Cesty z nemocné společnosti*, s. 35.

⁸⁹ Bartoš, F. *Narcismus: Teorie, výzkumy a možnosti jeho měření*, s. 1.

⁹⁰ Fromm, E. *Lidské srdce*, s. 69.

soustřeďuje pouze na sebe. V dítěti nerozvíjí schopnost milovat, nebo když o tuto získanou schopnost přijde. Protikladem narcismu je objektivita. To znamená schopnost vidět věci tak, jak ve skutečnosti jsou, ne tak, jak si přejeme, aby vypadaly.⁹¹

Narcismus stojí u zrodu těžkých psychických chorob. Narcistický člověk nevnímá okolní svět objektivně. Vnímá pouze skutečnost vlastních myšlenek, pocitů a potřeb. Takto duševně onemocnělý člověk přichází o kontakt s okolním světem a utíká sám k sobě.⁹²

Fromm nahlíží na narcismus ve dvou rovinách. Dělí ho na individuální a společenský a na benigní a maligní.

U individuálního narcismu se jedinec zabývá sám sebou a neprojevuje téměř žádnou pozornost vůči druhým. Je to takový typ člověka, který na nás působí, že je sám se sebou naprosto spokojený. Přehnaně reaguje na jakoukoli kritiku. Buď může kritiku shazovat, nebo na ni reaguje s hněvem či depresí. Jako příklad narcistického jedince Fromm uvádí člověka, který při jídle neustále mluví a jakoby zapomíná jíst a nechává ostatní spolusedící čekat. Tím dokazuje, že je pro něj jídlo a společnost méně důležitá než jeho vlastní osoba. Narcistický jedinec si jako předmět svého narcismu nemusí zvolit celou svou osobu. Může si vybrat pouze nějaký aspekt osobnosti, například svojí inteligenci, vtip, nebo dokonce třeba nos a vlasy.⁹³

U sociálního narcismu se předmětem zájmu takového jedince stává skupina. A to taková, která se cítí být něčím výjimečná nebo se dokonce cítí nadřazena ostatním skupinám. Sociální narcismus vzniká v takové společnosti, ve které není většina jejích příslušníků spokojená. Taková společnost se snaží jejím členům poskytnout alespoň narcistické uspokojení – hrdost, že jedinec patří ke skupině. Jedině tak si připadá důležitý, že je někdo. Jako příklad Fromm uvádí rasový narcismus v Německu za druhé světové války. Lidé si myslí, že pokud s názory souhlasí většina, pak jsou tyto názory rozumné. Často pak různé názory přijímají za své a ani se nad nimi nezamýšlejí. Aby se skupina udržela při životě, potřebuje skupinový narcismus. Podporuje narcistické postoje, a dokonce je považuje za ctnostné.⁹⁴

---

⁹¹ Fromm, E. *Umění milovat*, s. 113.

⁹² Fromm, E. *Cesty z nemocné společnosti*, s. 36.

⁹³ Fromm, E. *Lidské srdce*, s. 77-80.

⁹⁴ Tamtéž, s. 88-90.

Pokud se individuální či sociální narcismus projevují v benigní formě, považuje je Fromm za prospěšné. Takoví lidé se snaží o něco usilovat, to znamená, že objektem jejich zájmu je nějaký výtvar. Jinak řečeno něco, co se vztahuje ke skutečnosti. Pokud ale není objektem zájmu o něco usilovat, ale něco, co daný člověk či skupina vlastní, jedná se o narcismus maligní.⁹⁵

Maligní forma narcismu se podle Fromma staví do konfliktu s láskou a rozumem. Brání člověku vidět věci tak, jak ve skutečnosti jsou a rozum je narcismem omezen. S láskou je to tak, že narcističtí partneři o sebe nemají skutečný zájem a jsou zaměřeni stále na sebe a své potřeby.

Člověk se stává dospělým až v tom okamžiku, když překoná individuální i skupinový narcismus. Fromm tvrdí, že pro překonání narcismu, a to jak individuálního, tak skupinového, je potřeba, aby se objektem narcismu stalo místo jednotlivce či skupiny celé lidstvo.⁹⁶

4.2 Incestuální fixace

Další orientací namířenou proti životu je podle Fromma incestuální fixace. Freud tvrdí, že je incestuální fixace spojená se sexuálním pudem a výsledkem je fixace na matku. Fromm s Freudem ale nesouhlasí a naopak říká, že sexuální touha není příčinou fixace na matku, ale je jejím výsledkem.⁹⁷ Incestuální přání vytváří jeden z nejzákladnějších sklonů v člověku – přání zůstat ve spojení s tím, odkud člověk přišel a zároveň strach ze svobody a z toho, že ho zničí osoba, na které by odmítl být závislý.⁹⁸

Sklon poutat se k mateřské osobě je ženám i mužům zcela vrozený. Je v rozporu se sklonem jít kupředu nebo růst. Pokud se jedinec vyvíjí normálně, převáží tendence růstu. Pokud ale zvítězí tendence zůstat připoután k mateřské osobě, stává se takový jedinec zcela neschopným.⁹⁹

Dále Fromm mluví o stupních regrese uvnitř incestuálního komplexu. První dva stupně nejsou tak závažné, a proto se budu věnovat třetímu stupni, který je nejzávažnější, a tím je incestuální symbióza. Jde o to, že je osoba symbioticky připoutaná k hostitelské osobě a zároveň se cítí být její součástí. Symbioticky připoutaná osoba nemůže bez té

---

⁹⁵ Bartoš, F. *Narcismus: Teorie, výzkumy a možnosti jeho měření*, s. 2.

⁹⁶ Fromm, E. *Lidské srdce*, s. 100-102.

⁹⁷ Tamtéž, s. 114.

⁹⁸ Tamtéž, s. 124-125.

⁹⁹ Tamtéž, s. 124.

hostitelské žít a pokud cítí, že by o ní mohla přijít, přichází úzkosti a vyděšení. Taková osoba nevnímá hranici mezi sebou a hostitelskou osobou. Považuje se za její součást. Čím extrémnější je forma této symbiózy, tím menší je šance ve skutečnosti tyto dvě osoby od sebe oddělit.¹⁰⁰

Fromm tvrdí, že na tomto stupni fixace se už daná osoba nechce vrátit do bezpečí matčina náručí, ale přímo do jejího lůna. Takový druh fixace na matku vzniká, pokud se matka ve vztahu ke svým dětem chová destruktivně. Nechce, aby dítě milovalo někoho jiného než jí, ponižuje v jeho očích ostatní a nechce, aby se stalo svobodnou a nezávislou osobou.¹⁰¹

Incestuální fixace je v rozporu s rozumem a s objektivitou. Dalším znakem je neschopnost vnímat jinou osobu jako plně lidskou. Incestuální fixace tak ničí nebo alespoň narušuje schopnost lásky. Při incestuální fixaci dochází ke konfliktu mezi nezávislostí a integritou. Fixovaná osoba není svobodná, je vázaná na mateřskou, přičemž mateřskou osobou nemusí být jen matka, ale i rasa, národ nebo náboženská skupina.¹⁰²

Spojení těchto tří orientací (láska ke smrti, narcismus a incestuální fixace) vytváří „syndrom rozpadu“. Protikladem tohoto syndromu je „syndrom růstu“, který se skládá z lásky k životu, z lásky k člověku a z nezávislosti. Člověk si pak sám musí zvolit, kterou cestu bude následovat. Jestli směrem k životu, tedy k dobru, nebo ke smrti, tedy ke zlu.¹⁰³

---

¹⁰⁰ Fromm, E. *Lidské srdce*, s. 116-121.

¹⁰¹ Fromm, E. *Umění milovat*, s. 94.

¹⁰² Fromm, E. *Lidské srdce*, s. 123-124.

¹⁰³ Tamtéž, s. 17-19.

5 Individualizace člověka

Proces individualizace Fromm popisuje ve dvou úrovních. První úroveň podle Fromma nastává při vývoji jedince. Vazby, které existují ještě před procesem individualizace Fromm nazývá primární. Těchto vazeb jedinec nabývá nejdříve s matkou, potom s oběma rodiči, a nakonec i s jinými autoritami. Tyto autority jedinec nevnímá nijak odděleně. Uvědomění si této oddělenosti a existence vlastního já je správnou cestou k postupné individualizaci.¹⁰⁴ Pokud dítě dosáhne tohoto kroku individualizace a uvědomí si vlastní já, objeví se dříve či později tendence k podrobení se jiným autoritám, čímž se chce zbavit pocitu osamělosti a úzkosti. Nějakou dobu to může fungovat, ale nakonec si stejně uvědomí, že se vzdalo své síly a integrity. Tento moment povede k tomu, že se pocit úzkosti znásobí. Pokud dítě umí dostatečně rozvinout své síly a tvořivost, vede to podle Fromma ke sblížení a solidaritě s ostatními lidmi.¹⁰⁵ Fromm ale vidí problém v tom, že: „...zatímco proces individualizace probíhá automaticky, vlastní růst brzdí řada individuálních a společenských příčin.“¹⁰⁶ Jestliže člověk není schopen rozvinout svou produktivnost a zároveň prošel skrze proces individualizace, nastane tak neúnosný pocit izolace a bezmocnosti, který člověka dovede k mechanismům úniku.¹⁰⁷

Druhou úrovní procesu individualizace je vyčlenění člověka z jeho původních vazeb v důsledku sociálních a historických procesů. Individualizací myslí Fromm proces, kdy si člověk stále více a více uvědomoval, že je oddělený od původní jednoty s přírodou i s ostatními lidmi. Vazby, které existovaly ještě před procesem individualizace a zároveň člověku poskytovaly bezpečí, jsou podle Fromma kmenová společenství, církev či kasty.¹⁰⁸ Takové vazby člověku sice poskytují bezpečí, ale zároveň stojí v cestě k rozvoji jeho rozumu a kritických schopností. Vidíme, že se setkáváme se stejným problémem jako u individuálního růstu. I zde mohou jedinci pocítit utrpení, a to prostřednictvím existenčního utrpení, jako je hlad nebo utlačování. Nejedná se ale už o stav osamělosti a nejistoty.¹⁰⁹ Člověk má dvě možnosti, jak tento problém vyřešit. První je cesta ústupu,

---

¹⁰⁴ Fromm, E. *Strach ze svobody*, s. 33-34.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 36-37.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 37.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 37.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 32-33.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 40.

při které unikneme do nových závislostí a podřízeností. Druhá možnost je cesta vzestupu, která je spojena s utvořením svobody, která spočívá v individualitě člověka.¹¹⁰

5.1 Mechanismy úniku

Pokud nejsou pro seberealizaci člověka a jeho individualizaci vytvořené dostatečné společenské, ekonomické, ale i politické podmínky, nastává problém. Svoboda se pro člověka stává břemenem. Člověk ztrácí jistotu a pocit bezpečí. Přestane být produktivní, otevřený světu a začíná hledat cestu, jak z toho utéct. Snaží se uniknout před svobodou a zodpovědností.¹¹¹

Tyto mechanismy úniku vznikají z nejistoty a osamělosti jedince. Když se primární vazby zpřetrhají, jedinec má dvě možnosti, jak utéct stavu bezmocnosti a osamělosti. Buď může zvolit možnost, která ho spojí se světem i s vlastním já a dovede ho k pozitivní svobodě, nebo si vybere druhou možnost, která k pozitivní svobodě nevede a člověk je nucen vzdát se své individuality a integrity vlastního já.¹¹² Fromm tvrdí, že už zrození člověka je negativní, protože jsme vrženi do neznámého prostředí a není cesty zpět. Člověk se při každém kroku vpřed musí vzdát nějaké jistoty, a to je velice náročné.¹¹³ „*Nikdy se docela neosvobodíme od dvou protichůdných tendencí: na jedné straně opustit mateřské lůno, dospět od živočišné formy existence k formě lidské, od otroctví ke svobodě, a na druhé straně se navrátit do mateřského klína, do přírody, do jistoty a bezpečí.*“¹¹⁴

Nejvýznamnějšími mechanismy úniku jsou pro Fromma autoritářství, destruktivita a konformita automatů.

5.1.1 Autoritářství

Člověk se snaží uniknout tím, že se přidá k autoritě. Buď se jí sám poddá nebo se stane tím, kdo ovládá jiné. Podle Fromma je pocit moci výrazem slabosti. Ti, co vládnou i ti, co jsou podřízení, žijí ve zvláštní symbióze. Ten, kdo se zdá být dominantní, je

---

¹¹⁰ Fromm, E. *Strach ze svobody*, s. 10.

¹¹¹ Bohunická, L. *Psychologická a biologická etika*. In: Remišová, A. *Dejiny etického myslenia v Európe a USA*, s. 555.

¹¹² Fromm, E. *Strach ze svobody*, s. 113.

¹¹³ Fromm, E. *Cesty z nemocné společnosti*, s. 28.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 28.

ve skutečnosti slabý. Pokud vládce nemá koho ovládat strádá, a to jak duševně, tak tělesně.¹¹⁵

Jde o tendenci vzdát se vlastního já, sloučit se s někým jiným a prostřednictvím něj získat sílu, která vlastnímu já chybí. Člověk se tedy snaží najít „sekundární“ vazby, kterými by nahradil vazby primární, které už ztratil.

Tito lidé se podceňují, cítí se slabými a neschopnými cokoliv zvládnout. Cítí, že jsou přemáháni životem a nemají ho pod kontrolou. Autoritářství může mít dvě extrémní podoby. První je masochismus, což znamená úplné poddanství. Druhý je sadismus, což znamená úplné ovládnutí někoho jiného.

Masochismus může mít různé formy. Vedou například k nejrůznější kritice sebe sama, nebo k nepřátelskému chování vůči osobám, které milují nebo na kterých jsou závislí.

Opačným sklonem je sadismus. Sadistické sklony Fromm rozděluje do tří skupin. V prvním případě sadista touží po moci a po tom, aby na něm byli jiné osoby závislé. V dalším případě sadista touží po vykořisťování a ovládnutí druhých. A v posledním případě touží po utrpení ostatních. Toto utrpení může být jak fyzické, tak psychické. Sadista je závislý na objektu.¹¹⁶

Zatímco sadismus je veden touhou po moci a utrpení jiných, masochismus je provázen touhou po utrpení sebe sama. Obě tyto tendence jsou podle Fromma zcela vědomé. Sadismus i masochismus pomáhá jedinci uniknout před nesnesitelným pocitem osamění a bezmocnosti. Navzdory tomu, že jsou tyto tendence zcela opačné, vždy je najdeme společně.¹¹⁷

V souvislosti se sadismem a masochismem má slovo moc dva významy – dominanci a potenci. Dominance znamená mít nad někým moc, sílu. Potence je schopnost uskutečňovat své možnosti na základě vlastní svobody a integrity. A právě opak potence, tedy impotence, tvoří základ pro vznik sadismu. Fromm místo pojmu sadomasochistický

---

¹¹⁵ Bohunická, L. *Psychologická a biologická etika*. In: Remišová, A. *Dejiny etického myslenia v Európe a USA*, s. 555.

¹¹⁶ Fromm, E. *Strach ze svobody*, s. 114-116.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 118-121.

charakter používá pojem autoritářský charakter. Zdůvodňuje to tak, že sadomasochistického člověka vždy charakterizuje jeho postoj k autoritě.¹¹⁸

5.1.2 Destruktivita

Destruktivní člověk se nesnaží o vztah s objektem, jako tomu bylo u sadomasochismu, ale snaží se ho odstranit. Destruktivita je ale rovněž založená na pocitu nesnesitelné bezmocnosti a osamění.

Fromm rozlišuje dva druhy destruktivity. Prvním druhem je reaktivní destruktivita, která vzniká reakcí na ohrožení života a destruktivita iracionální, která je společností racionalizována. Dalšími zdroji destruktivity jsou kromě bezmocnosti a osamění také úzkost a zmaření životních plánů.¹¹⁹ Podle Fromma je stupeň destruktivity přímo úměrný tomu, jak je člověk omezován.¹²⁰ „*Pud života a pud smrti jsou na sobě závislé, ale je to závislost protikladná. Čím více je ohrožen pud života, tím silnější je pud ničení, čím více se uskutečňuje život, tím menší sílu má destruktivita. Destruktivita je únik z neprožívaného života.*“¹²¹

5.1.3 Konformita automatů

Tento mechanismus úniku využívá většina normálních lidí. Jedinec v takovém případě přestane být sám sebou a přijímá vzorce, které mu stanoví společnost. Zmizí tak rozpor mezi světem a já a s ním i strach z bezmocnosti a osamělosti.¹²² Taková podoba konformity je rezignací na vlastní názory a hodnoty. Když je člověk konformní, nemusí se pak starat o svoji svobodu a zodpovědnost.¹²³

Fromm říká: „*Člověk, který se vzdá své individuality a stává se automatem totožným s miliony jiných automatů kolem něho, se nemusí cítit osaměle, natož pociťovat něco jako úzkost. Cena, kterou za to platí, je však vysoká; je to ztráta vlastního já*“¹²⁴

Člověk potlačuje svá přání a nahradí je přáními, které od něho společnost očekává, a to do té míry, že potom věří, že jsou to jeho vlastní přání. Původní přání je tedy nahrazeno pseudopřáním. Tento proces vede k nahrazení opravdového já pseudojá.

---

¹¹⁸ Fromm, E. *Strach ze svobody*, s. 129-130.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 141-142.

¹²⁰ Tamtéž, s. 144.

¹²¹ Tamtéž, s. 144.

¹²² Tamtéž, s. 145-146.

¹²³ Bohunická, L. *Psychologická a biologická etika*. In: Remišová, A. *Dejiny etického myslenia v Európe a USA*, s. 555.

¹²⁴ Fromm, E. *Strach ze svobody*, s. 146.

To, že člověk ztratí své já a nahradí ho pseudojá, ho nechává ve stavu nejistoty. Tím, že následuje přání ostatních, ztrácí svou totožnost a začíná o sobě pochybovat. Hledá svoji ztracenou totožnost v přitakávání a souhlasu ostatních, protože neví, kým je. Procesem automatizace vzrostla bezmocnost a nejistota člověka. Ten pak snadněji přijímá nové autority, které mu poskytnou jistotu a zmírní jeho pochybnosti.¹²⁵

Další možností, tou správnou možností, podle Fromma, jak překonat izolaci a nejistotu je pozitivní svoboda. Člověk se znovu může spojit se světem za pomoci citových, smyslových a rozumových schopností, a to prostřednictvím práce a lásky. Jedině tak může znovu najít jednotu se světem i sebou samým, aniž by se vzdal svého já.¹²⁶

Pozitivní svoboda je podle Fromma opakem ke svobodě, o které jsem už psala. Je to tedy opak ke „svobodě od“. Tento druh svobody - „svoboda k“ znamená svobodu rozvíjet všechny schopnosti, které dělají člověka člověkem. Takové svobody může člověk dosáhnout tím, že je prostě jen sám sebou. Dochází tedy k plné seberealizaci, kterou Fromm považuje za nejdůležitější prostředek k dosažení pozitivní svobody. Seberealizace se dá dosáhnout aktivním myšlením a dostatečným rozvinutím našeho citového a intelektuálního potenciálu. Takové potenciály má každý z nás, ale každý je vyjadřuje jinou měrou.¹²⁷ Fromm tedy říká: „*Pozitivní svoboda spočívá ve spontánní aktivitě celé integrované osobnosti.*“¹²⁸ Spontánní aktivita je aktivita, která vychází z vlastní svobodné vůle. Při této aktivitě nejde pouze o to „něco dělat“, ale o kvalitu tvůrčí aktivity, kterou můžeme uskutečňovat citovými, rozumovými a smyslovými zážitky a vlastní vůlí.¹²⁹ Hlavními složkami spontánní aktivity jsou láska a práce. Láska ve smyslu spojení s druhou osobou, přičemž při tomto spojení zůstává individuální já neporušené.¹³⁰ „*Láska je aktivní péče o život a růst toho, co milujeme.*“¹³¹ Práci je také potřeba chápat jinak než v jejím původním smyslu. Jde o tvoření, při kterém nachází člověk opět jednotu s přírodou při aktu tvoření. Práce tedy osvobozuje člověka od přírody

---

¹²⁵ Fromm, E. *Strach ze svobody*, s. 159-160.

¹²⁶ Caligiuri, A. *The concept of freedom in the writings of Erich Fromm*, s. 57-58.

¹²⁷ Tamtéž, s. 58.

¹²⁸ Fromm, E. *Strach ze svobody*, s. 196.

¹²⁹ Tamtéž, s. 196.

¹³⁰ Caligiuri, A. *The concept of freedom in the writings of Erich Fromm*, s. 59-60.

¹³¹ Fromm, E. *Umění milovat*, s. 26.

a zároveň z něj dělá společenskou a individuální bytost. Tím, že člověk ovládne přírodu, se od ní osvobodí a čím víc se rozvíjí jeho tvorba, tím víc se rozvíjí jeho individualita.¹³²

---

¹³² Caligiuri, A. *The concept of freedom in the writings of Erich Fromm*, s. 60.

6 Svědomí

Člověk je podle Fromma jediný tvor, který je obdařen rozumem a svědomím. Díky tomu si dokáže uvědomit a kontrolovat síly, které ovlivňují jeho chování. Dokonce může tyto síly měnit, ale jen do určité míry, protože rozum i svědomí jsou součástí našeho charakteru. Pokud je charakter orientován destruktivně nebo iracionálně, nemohou pak rozum ani svědomí fungovat správně.¹³³

Fromm tvrdí, že je svědomí chápáno stejně jako pojem „synderesis“ ve scholastické filozofii. Svědomí tedy podle něj představuje vnitřní uvědomění si morálních pravidel. Člověk by měl být s jeho pomocí schopný posoudit, co je správné a co ne. Stejně tak jako Fromm rozlišuje autoritářskou a humanistickou etiku, rozlišuje i svědomí na autoritářské a humanistické.¹³⁴

Humanistické svědomí je předpokladem produktivního života. Jedná se o odraz našeho pravého já. Uchováváme v něm naše morální hodnoty a zásady, o kterých jsme přesvědčeni, že jsou pravdivé. Humanistické svědomí má za úkol dohlížet na to, aby se člověk dostatečně zajímal sám o sebe a aby produktivně rozvinul svůj potenciál. Čím víc žije člověk produktivně, tím víc slyší hlas svého svědomí. V kontrastu stojí svědomí autoritářské, jehož zájmy nejsou zaměřené na člověka přímo, ale na „poslušnost, sebeobětování, povinnost člověka nebo o jeho „sociální přizpůsobení“. Jednání, které pomáhá rozvoji naší osobnosti, vytváří dobré humanistické svědomí a naopak jednání, které škodí naší osobnosti, vytváří špatné svědomí.¹³⁵

„Svědomí je takto reakcí sebe sama na sebe sama, je to hlas našeho pravého já, které nás volá zpět k sobě, abychom žili produktivně, plně a harmonicky se vyvíjeli – tj., abychom se stali tím, čím potenciálně jsme. Toto svědomí je strážcem naší integrity; je schopností zaručit se sám za sebe, se vší hrdostí a schopností také současně říci „ano“ sám k sobě. Jestliže se láska dá definovat jako důkaz schopnosti milovat spolu s péčí o milovanou bytost a s úctou pro její jedinečnost, může se humanistické svědomí právem nazvat hlasem naší láskyplné péče o sebe.“¹³⁶

---

¹³³ Fromm, E. *Člověk a psychoanalýza*, s. 182-183.

¹³⁴ Tamtéž, s. 114-115.

¹³⁵ Tamtéž, s. 127-128.

¹³⁶ Tamtéž, s. 126-127.

Umět naslouchat svému vnitřnímu hlasu má svá úskalí. Fromm konkrétně mluví o dvou problémech. Je totiž potřeba naslouchat sám sobě, ale to je v naší kultuře, při neustálém návalu informací ze všech stran, téměř nemožné. Proto je podle Fromma důležitá schopnost být sám sebou, což je pro nás problém. Bojíme se být sami se sebou a vyhýbáme se tomu, a to způsobuje, že ignorujeme naše svědomí. Druhým problémem je, že neumíme hlas našeho svědomí rozeznat, protože k nám často promlouvá nepřímo – skrze pocity úzkosti, viny či duševní nebo fyzické onemocnění.¹³⁷

Jako typický příklad této úzkosti je podle Fromma strach ze smrti, který se objevuje u člověka, který neprožil svůj život dostatečně produktivně. Je to projev špatného svědomí z promrhaného života. Naopak pokud člověk žije produktivně, jeho duševní a citové kvality neustále rostou. Takový jedinec se pak může uzavřít svému hlasu svědomí, ale ne napořád. A to z toho důvodu, že existuje stav, kdy se svému svědomí neubráníme, a tím je spánek. Je to stav, kdy je člověk schopen vnímat jen svou vnitřní zkušenost a je odříznutý od ostatního hluku. Spánek je stav, kdy člověk nemůže svědomí umlčet. Nevýhodou však je, že když nasloucháme ve spánku svědomí, tak nemůžeme jednat, a když se probudíme a jsme schopni jednat, zapomeneme na to, co jsme věděli ve snu.¹³⁸

Autoritářské svědomí Fromm chápe jako zvnitřnělý hlas vnější autority, nebo kohokoliv, kdo je za autoritu v dané společnosti považován. Lidské jednání vyplývá z podřízenosti a poslušnosti vůči autoritě. Nejedná se o jednání z vlastní iniciativy. Takové jednání je utvářeno vidinou trestu nebo naopak odměny. To, o čem si lidé myslí, že je pocit viny vycházející z jejich svědomí, je většinou strach z autority. Tím, že bezvýhradně přijmeme příkazy autority, dochází k jejich zvnitřnění. Odpovědnost vůči vnějším pravidlům se najednou přemění na odpovědnost vůči sobě, tedy svému svědomí.

Svědomí je daleko účinnější pro regulaci chování, než je autorita, protože před vnější autoritou můžeme utéct, kdežto před sebou samým ne. Zvnitřněná autorita se stává součástí bytí člověka. Autoritářské svědomí nepřemýšlí o hodnotě příkazů autority. Člověk touží po nějakém ideálu, po dokonalosti a touto touhou vytváří zvnitřněnou

---

¹³⁷ Fromm, E. *Člověk a psychoanalýza*, s. 128-129.

¹³⁸ Tamtéž, s. 129-131.

autoritu. Zároveň je přesvědčen o ideálu autority, který je odolný vůči jakýmkoli negativním empirickým důkazům, které by dokazovaly opak.¹³⁹

Jedinec s autoritářským svědomím může jednat buď v souladu s požadavky autority, což v něm vyvolá pocit blaha a bezpečí, anebo může jednat proti těmto požadavkům, což způsobí strach a nejistotu, nebo ještě hůř strach z toho, že by ho autorita opustila. To je totiž pro autoritářského jedince nejhorší. Raději touží po trestu, než aby byl autoritou zcela zavržen. Rozdělení jednání na jednání v souladu nebo proti požadavkům autority odpovídá také rozdělení svědomí na dobré a špatné.¹⁴⁰

Hlavním úkolem autority je zachovat si svoji moc nad ostatními. Neposlušnost je proto nejvyšším hříchem, a naopak poslušnost ctností. Nikdo nesmí o úctě k autoritě pochybovat, a pokud se někdo takový objeví, znamená to jeho provinění. To slouží k udržení nadřazenosti autority. Autorita je totiž jediná, kdo se nepodřizuje vůli někoho jiného, ale sama ji vnucuje.¹⁴¹ Fromm říká: „*Paradoxním výsledkem je, že (autoritářské) špatné svědomí se stává základem „dobrého“ svědomí, kdežto dobré svědomí, pokud by ho člověk měl, by mělo vyvolat pocit viny.*“¹⁴²

Pro pochopení psychologického mechanismu autoritářského svědomí je důležité pochopit, že člověk se sice podrobuje autoritě, ale zároveň se také stává autoritou a jedná sám se sebou podle jejího vzoru. Tím se podle Fromma v člověku vytváří určité množství sadismu a destrukce. Tuto destruktivní energii pak člověk obrací proti sobě tím, že se nutí k ještě větší podřízenosti autoritě.¹⁴³

Tyto dva druhy svědomí od sebe nelze ve skutečnosti oddělit, dokonce se oba typy objevují v jedné osobě, což ještě více znesnadňuje jejich rozlišení. I etické normy, které používají oba typy mohou být stejné, ale jejich motiv bude odlišný. Jako příklad těchto norem uvádí Fromm například nezabíjet nebo milovat bližního svého. Nejprve se jich ujímá autoritářské svědomí, které dává povely jednat na příkaz autority, ale ve druhé fázi jsou tyto normy výrazem odpovědnosti člověka vůči sobě. Podobně je to i u procesu

---

¹³⁹ Fromm, E. *Člověk a psychoanalýza*, s. 115-116.

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 117.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 118-119.

¹⁴² Tamtéž, s. 120.

¹⁴³ Tamtéž, s. 120-121.

lidského vývoje, kdy jako první působí na člověka autoritářské svědomí, a když je dostatečně rozvinutý rozum a svoboda, je nahrazeno svědomím humanistickým.¹⁴⁴

---

¹⁴⁴ Fromm, E. *Člověk a psychoanalýza*, s. 131-133.

7 Karl Marx

Teorie Karla Marxe byla převrácena, a to hned dvěma způsoby. Buď byla interpretována jako jakási předloha pro ruské socialisty, kteří se na Marxovu teorii odvolávali a přesvědčili celý svět, že jejich myšlenky vyplývají právě z Marxovi teorie, anebo byla právě kvůli této dezinterpretaci odmítána. Díky zhroucení socialismu a následnému nástupu kapitalismu, může podle Kellera za určitých podmínek dojít k obnovení marxismu. Tedy pokud se společnost bude ubírat stejným směrem, jako tomu bylo v 19. století, pokud se bude například rozvíjet sociální nerovnost nebo se objeví nové formy vykořisťování.¹⁴⁵

Učení Karla Marxe zasahuje do mnoha oblastí společenských věd. Nejvýraznější z nich je politická ekonomie, jejíž základem jsou také určité filozofické principy. Marxovo myšlení bylo ovlivněno učením G. W. F. Hegela, s jehož filozofií se seznámil na univerzitě v Berlíně, a především pak mladohegelovstvím. Dále se inspiroval myšlenkami materialisticky orientovaného filozofa Feuerbacha, zejména těmi, které byly spjaté s tělesností člověka a spojitostí člověka s materiálností přírody.¹⁴⁶

V roce 1842 se Marx stal šéfredaktorem *Rheinische Zeitung*, kde se seznámil s komunistickým hnutím a také s jeho pozdějším spolupracovníkem Friedrichem Engelsem.¹⁴⁷ Marx nejprve díla svých předchůdců pečlivě nastudoval a následně je zkritizoval. Tato kritika ho přivedla k materialismu.¹⁴⁸

Základy Marxovy filozofie najdeme v díle *Svatá rodina*, které napsal spolu s Engelsem, kde kritizuje mladohegelovskou filozofii a také v *Ekonomicko-filozofických rukopisech*. Jeho filozofie byla založená na materialismu. Marx souhlasil s Feuerbachem, že člověk je tělesná bytost, ale s tím se nespokojil a zajímal se o to, co člověka určuje a co určuje život celé společnosti. Podle Marxe je člověk bytostí předmětnou a zároveň aktivní, tedy mění svět kolem sebe. Člověk je součástí řádu přírody, ale současně je něčím specifickým. Marx souhlasí s Hegelem, že člověk je dokonce nejvyšším vývojovým

---

¹⁴⁵ Keller, J. *Dějiny klasické sociologie*, s. 85.

¹⁴⁶ Stark, S. *Filosofie 18.-20. století – vybrané kapitoly*, s. 24.

¹⁴⁷ Keller, J. *Dějiny klasické sociologie*, s. 87.

¹⁴⁸ Janotová, H. *Nemecká dialektická etika*. In: Remišová, A. *Dejiny etického myslenia v Európe a USA*, s. 389.

stupněm přírody, protože má vědomí. Je sice produktem historického vývoje přírody, ale hlavně je produktem lidské společnosti, především materiálních podmínek.¹⁴⁹

7.1 Komparace pojetí člověka u Fromma a Marxe

V následující kapitole budu porovnávat vybrané etické kategorie Ericha Fromma a Karla Marxe, konkrétně jde o porovnání pojetí člověka a jeho odcizení.

7.1.1 Pojetí člověka

Marx chápe člověka jako bytost tělesnou a zároveň společenskou. Jeho určenost není dána pouze přírodním děním, ale i změnami podmínek života společnosti. Člověk se stává člověkem až poté, co vstoupí do struktury společenských vztahů. Je to bytost proměňující se a vyvíjející se, stejně jako lidská společnost. Marx kritizoval Feuerbacha za to, že člověka pochopil jako pasivní bytost, která na sebe nechá své okolí působit. Podle něj je totiž člověk bytost prakticky jednající a zasahuje do řádu přírody i společnosti.¹⁵⁰ Člověk je tedy spojený se světem. Jeho energie spočívá v jeho možnostech a schopnostech, které se snaží uskutečnit. Taková energie je produktivní silou, která se projevuje vždy ve společenské formě. Tuto společenskou formu označuje Fromm jako sociální charakter.

Podstata člověka se u Fromma a Marxe nijak zásadně neliší. Ani jeden netvrdí, že by podstatou člověka byla nějaká substance.¹⁵¹ Fromm tuto podstatu vidí jako existenciální rozpor. Pro oba je člověk součástí přírody a zároveň ji převyšuje, protože disponuje vědomím.¹⁵² Stejně tak jako pro Fromma, tak pro Marxe je člověk bytostí, která má být produktivní, rozvíjející a uskutečňující svůj potenciál. Pokud člověk není produktivní, je podle Marxe mrtvý. Pokud je produktivní, vrací se ke své podstatě. Tento návrat Marx popisuje jako návrat k Bohu.¹⁵³ Co se týče svobody, ta je podle Marxe založená na sebevytváření a člověk, který se někomu poddává, je na někom závislý, ten svobodný být nemůže. Svobodný je podle něj takový člověk, který vyjadřuje svoji individualitu skrze vztahy ke světu. V takové případě je „svobodný od něčeho“, ale i „svobodný k něčemu“.¹⁵⁴ Nyní opět můžeme vidět určitou analogii ve Frommově

---

¹⁴⁹ Stark, S. *Filosofie 18.-20. století – vybrané kapitoly*, s. 24-25.

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 25-26.

¹⁵¹ Fromm, E. *Lidské srdce*, s.140.

¹⁵² Fromm, E. *Člověk a psychoanalýza*, s.36-37.

¹⁵³ Fromm, E. *Obraz člověka u Marxe*, s. 27.

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 32.

koncepti svobody. Kdy Fromm mluví o pozitivní svobodě, které lze dosáhnout prostřednictvím seberealizace, tedy dostatečného rozvinutí citového a intelektuálního potenciálu.¹⁵⁵

Marx byl ovlivněn také Jeanem-Jacquesem Rousseauem. Marx tvrdil, stejně jako on, že člověk je bytost přirozeně dobrá. Zkazit se až odcizením od své přirozenosti, a to vlivem společnosti. Až upřednostní ve spojení s druhými zájmy kolektivity před svými osobními zájmy, dobro v něm opět převládne.¹⁵⁶ Jako dobro Marx vnímá všechno, co je proti odcizení a soukromému vlastnictví a zlé je to, co tomuto boji odporuje.¹⁵⁷ Pro Fromma a jeho humanistickou etiku je dobré to, co podporuje život a jeho rozvoj a zlé to, co je proti životu.¹⁵⁸

7.1.2 Odcizení člověka

Základem Marxovy etiky je návrat člověka k sobě samému a ke své přirozenosti, kterou ztratil během historického vývoje. Odcizení člověka je hlavním tématem Marxovy práce *Ekonomicko-filozofické rukopisy*. V této knize popisuje, jak k tomuto odcizení historicky došlo a také možnosti, jak může člověk svou přirozenost získat zpět.

Proces odcizení je podle Marxe spojený s prací. Odcizení začne tehdy, když člověk začne svůj produkt práce prodávat za mzdu. Toho si všiml i anglický ekonom A. Smith, od kterého Marx tento postřeh kriticky přebíral a postavil na něm celé své pojetí odcizení.¹⁵⁹

Marx pojímá odcizení stejně jako Feuerbach vykládá boha a náboženství jako odcizení vlastností člověka. Feuerbachovský výklad však převrací na výklad vztahů mezi výrobcem a majitelem výrobních prostředků, tedy práce.¹⁶⁰ Práce je podle Marxe vztahování člověka k přírodě. Představuje pro něj utváření nového světa i člověka. S rozvojem soukromého vlastnictví a dělby práce však přestala práce vyjadřovat povahu lidské síly. Práce a její výsledky existují odděleně od člověka.¹⁶¹ „*Předmět, který práce produkuje, její produkt, vystupuje proti ní jako nějaká cizí bytost, jako moc nezávislá*

---

¹⁵⁵ Fromm, E. *Strach ze svobody*, s. 196.

¹⁵⁶ Keller, J. *Dějiny klasické sociologie*, s. 90.

¹⁵⁷ Janotová, H. *Nemecká dialektická etika*. In: Remišová, A. *Dejiny etického myslenia v Európe a USA*, s. 393.

¹⁵⁸ Fromm, E. *Člověk a psychoanalýza*, s. 168.

¹⁵⁹ Janotová, H. *Nemecká dialektická etika*. In: Remišová, A. *Dejiny etického myslenia v Európe a USA*, s. 393.

¹⁶⁰ Keller, J. *Dějiny klasické sociologie*, s. 95.

¹⁶¹ Fromm, E. *Obraz člověka u Marxe*, s. 37.

na výrobcí. Produkt práce je práce, která se v nějakém předmětu fixuje, zvěčnila se v něm, je to zpředmětnění práce.¹⁶² Práce i její produkty si podmaňují člověka, mají nad ním moc a člověk má pak pocit, že jim musí sloužit. Výsledkem odcizené práce je odcizení člověka sobě samému.¹⁶³

Fromm od Marxe pojetí odcizení přejímá. Rys odcizení podle něj nemají jen ekonomické vztahy, ale i vztahy mezilidské. Nejde o vztah mezi dvěma lidskými bytostmi, ale o instrumentální vztah, tedy vztah mezi věcmi. Jako příklad instrumentality a odcizení uvádí společnost, v níž převažuje tržní orientace. Člověk zde nabízí jak zboží, tak i sám sebe.¹⁶⁴ Nerozvíjí se tu žádné vztahové vlastnosti, ale schopnost rozvíjet pouze ty vlastnosti, které se dají co nejlépe prodat.¹⁶⁵

Práce pro Marxe znamená vyjádření individuálních fyzických i duševních lidských sil. Práce může člověka dokonce těšit, protože není jen prostředkem k nějakému účelu, ale je smysluplným projevem lidské energie.¹⁶⁶ Pro Fromma práce znamená v přeneseném smyslu produktivní práci. Také u něj znamená produktivnost vyjádření lidských sil. Konkrétně se jedná o sílu k něčemu, tedy schopnost. Využití těchto sil je schopností člověka. Pokud tato schopnost chybí, člověk touží po ovládnutí druhých a moci nad nimi, jako by byli věcmi. Aby toto vyjádření sil bylo možné, člověk nesmí být na nikom závislý a musí být svobodný.¹⁶⁷

Marx kritizuje kapitalistické uspořádání společnosti, protože podle něj toto uspořádání omezuje svobodný rozvoj člověka a vede k odcizení od výsledků práce, a také k odcizení člověka sobě samému.¹⁶⁸ Došel k názoru, že odcizení je příčinou soukromého vlastnictví.¹⁶⁹ Soukromé vlastnictví je nevyhnutelným důsledkem odcizené práce, vztahu dělníka k přírodě a k sobě samému.¹⁷⁰ Marx byl přesvědčený, že jediným řešením této situace je změna společenského řádu. Touto změnou myslí zrušení soukromého vlastnictví, které odcizení vytváří, to znamená odstranění komunismu.¹⁷¹

---

¹⁶² Marx, K. *Ekonomicko-filozofické rukopisy z roku 1844*, s. 62.

¹⁶³ Fromm, E. *Obraz člověka u Marxe*, s. 38.

¹⁶⁴ Fromm, E. *Strach ze svobody*, s. 98-99.

¹⁶⁵ Fromm, E. *Člověk a psychoanalýza*, s. 65.

¹⁶⁶ Fromm, E. *Obraz člověka u Marxe*, s. 34.

¹⁶⁷ Fromm, E. *Člověk a psychoanalýza*, s. 73-74.

¹⁶⁸ Stark, S. *Filosofie 18.-20. století – vybrané kapitoly*, s. 26.

¹⁶⁹ Janotová, H. *Nemecká dialektická etika*. In: Remišová, A. *Dejiny etického myslenia v Európe a USA*, s. 394.

¹⁷⁰ Marx, K. *Ekonomicko-filozofické rukopisy z roku 1844*, s. 69.

¹⁷¹ Keller, J. *Dějiny klasické sociologie*, s. 95.

Komunismus pro Marxe znamená pozitivní překonání soukromého vlastnictví, tedy lidského odcizení a vede k přivlastnění lidské podstaty člověkem a pro člověka. Jde o skutečný návrat společenského, tedy lidského člověka.¹⁷² „Říše svobody se začíná ve skutečnosti teprve tam, kde se přestává pracovat pod tlakem nouze a vnější účelnosti; podle povahy věcí tedy leží mimo sféru materiální výroby. Jako se musí s přírodou potýkat divoch, aby uspokojoval své potřeby, aby uchoval a reprodukoval svůj život, musí se s ní potýkat i civilizovaný člověk a musí to dělat ve všech společenských formách a za všech možných způsobů výroby. S tím, jak se člověk vyvíjí, roste i tato říše přírodní nutnosti, protože rostou i potřeby; ale zároveň se rozšiřují výrobní síly, které uspokojují tyto potřeby. Svoboda v této oblasti může být pouze v tom, že zespolečenštěný člověk, sdružení výrobci řídí tuto svou výměnu látek s přírodou racionálně, podřizují ji své společné kontrole, místo aby jí byli ovládáni jako slepou silou; uskutečňují ji s nejmenším vynaložením sil a za podmínek, které jsou jejich lidské přirozenosti nejdůstojnější a nejadekvátnější. Ale přesto to spadá stále do říše nutnosti. Za ní začíná rozvoj lidských sil, který je sám sobě účelem, pravá říše svobody, která však může vykvést jen na této říši nezbytnosti jako na své základně.“¹⁷³

Podle Fromma je přeměna společnosti nezbytná. V budoucnu totiž společnost, která chce víc a víc nemůže existovat. Je potřeba odstranit modus vlastnění. Míru modu bytí ovlivňuje to, do jaké míry snížíme modus vlastnický. To znamená, že musíme přestat hledat bezpečí a identitu skrze lpění na vlastním egu a majetku. Musíme se vzdát vlastní egocentričnosti a sobeckosti. Ale pro většinu lidí je složité vzdát se vlastnického modu, protože to v nich vyvolává pocity úzkosti a nebezpečí.¹⁷⁴

Fromm tvrdil, že je potřeba klást důraz na rozvoj lidské aktivity a zbavit se vlády společnosti, která je založená na soukromém vlastnictví výrobních prostředků. Aby k takové změně došlo, máme se inspirovat myšlenkami našich předchozích myslitelů, kteří se snažili připravit člověka na nezbytné přijetí modu bytí. Konkrétně je to podle Fromma Buddha, Marx a Freud.¹⁷⁵

---

¹⁷² Fromm, E. *Obraz člověka u Marxe*, s. 29.

¹⁷³ Marx, K. *Kapitál*, s. 335-336.

¹⁷⁴ Fromm, E. *Mít, nebo být?*, s. 108.

¹⁷⁵ Stark, S. *Filosofie 18. - 20. století – vybrané kapitoly*, s. 78.

Závěr

Cílem mé práce bylo vyjasnit humanistickou etiku Ericha Fromma a pojmy s ní spojené. Tato etika je antropocentrická a její normy a hodnoty vycházejí z lidské přirozenosti. Nejzásadnějším cílem je poznání člověka. Tato koncepce je, řekla bych, až utopická. Fromm se nám snaží ukázat, že k dosažení dokonalé společnosti, je potřeba odstoupit od modu vlastnění k modu bytí a že člověk má být produktivní, orientovaný na život, snažící se co nejvíce rozvinout svoje síly a schopnosti. Ukazuje nám, jak správně žít, jak rozvíjet naše síly a schopnosti. Ukazuje nám ideální společnost a ideálního člověka.

Lidské chování je podle Fromma ovlivněno charakterem, a to jak individuálním, tak společenským. Fromm charakter rozděluje na produktivní a neproduktivní orientaci. Ideální pro jeho koncepci humanistické etiky je orientace produktivní. Podmínkou této orientace je tvořivá práce a láska.

Zásadním problémem je pro Fromma svoboda. Produktivní člověk totiž musí být svobodný a nesmí být na nikom závislý. Svobodu člověk postupně získává procesem individualizace, který snižuje jeho závislost na okolí. Člověk se díky nově získané svobodě stává nejistým a snaží se jí uniknout prostřednictvím mechanismů úniku, které nás vedou k dalším závislostem. Ty ale nevedou k produktivní orientaci, kterou Fromm považuje za humanistický ideál.

Součástí našeho charakteru je i svědomí, díky němuž můžeme svoje chování do určité míry regulovat. Fromm mluví o humanistickém svědomí, které má dohlížet na to, aby byl člověk produktivní, zajímal se sám o sebe a aby dostatečně rozvíjel potenciál.

Je třeba brát v úvahu, že Marx a Fromm žili každý v jiné době a díky tomu v jejich filozofii můžeme vidět drobné rozdíly, které jsou dané dobovým myšlením. Marx a Fromm se ale shodují, pokud jde o lidskou podstatu. Ani jeden nehledá žádnou substanci, která by tvořila podstatu člověka. Oba vnímají člověka jako součást přírody, ale zároveň bytost, která přírodu převyšuje a je nadaná vědomím. Fromm tento stav nazývá existenciálním rozporem. V pojetí dobra a zla také nacházíme shodu. Pro Marxe je dobré to, co je proti odcizení a soukromému vlastnictví a pro Fromma je dobré to,

co podporuje život, pro které odcizení není charakteristické. Pro oba je člověk bytostí, která je produktivní, jednající a je schopná rozvíjet svůj potenciál.

Seznam literatury

BARTOŠ, František. *Narcismus: Teorie, Výzkumy a možnosti jeho měření*. AntropoWebzin. 2009. č. 1. s. 1-11. ISSN 1801-8807.

BOHUNICKÁ, Lenka. Psychologická a biologická etika. In: REMIŠOVÁ, Anna. *Dejiny etického myslenia v Európe a USA*. Bratislava : Kalligram, 2008. s. 549-574. ISBN 978-80-8101-103-0.

CALIGIURI, Angelo. *The concept of freedom in the writings of Erich Fromm: An exposition and evaluation* [online]. Řím, 1966 [cit. 23.4.2022]. Dostupné z: https://opus4.kobv.de/opus4-Fromm/files/6656/Caligiuri_A_M_1966.pdf. Disertace. Pontificia Universitas Gregoriana. Vedoucí práce: Iosephus de Finance.

FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity: můžeme ovlivnit její podstatu a následky?*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997. Psychologie P. ISBN 80-7106-232-4.

FROMM, Erich. *Cesty z nemocné společnosti: sociálně psychologická studie*. Praha: Earth Save, 2009. ISBN 978-80-86916-10-1.

FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. 2. dopl. vyd. Praha: Aurora, 1997. ISBN 80-85974-18-5.

FROMM, Erich. *Lidské srdce*. 1. vyd. Praha: Nakl. Josefa Šimona, 1996. Český klub. ISBN 80-85637-28-6.

FROMM, Erich. *Mít, nebo být?*. 1. vyd. tohoto překladu. Praha: Aurora, 2001. ISBN 80-7299-036-5.

FROMM, Erich. *Mýtus, sen a rituál*. 1. vyd. Praha: Aurora, 1999. ISBN 80-85974-70-3.

FROMM, Erich. *Obráz člověka u Marxe*. Brno: L. Marek, 2004. ISBN 80-86263-53-3.

FROMM, Erich. *Strach ze svobody*. Praha: Portál, 2014. Klasici. ISBN 978-80-262-0615-6.

FROMM, Erich. *Umění milovat*. Praha: Nakladatelství Josefa Šimona, 1997. Český klub. ISBN 80-85637-26-X.

FUNK, Rainer. *Erich Fromm*. Cop. 1994. Praha: Lidové noviny, 1994. ISBN 80-7106-086-0.

HEIGL, Franz. *Die humanistische Psychoanalyse Erich Fromms*. Zeitschrift für Psycho-somatische Medizin (1960/61), s. 77-84.

HIETALAHTI, Jarno. *The Dynamic Concept of Humor Erich Fromm and the Possibility of Humane Humor* [online]. Publishing Unit, University Library of Jyväskylä, 2016 [cit. 1.4.2022]. Dostupné z: https://www.academia.edu/36653307/The_Dynamic_Concept_of_Humor_Erich_Fromm_and_the_Possibility_of_Humane_Humor. Disertace. University of Jyväskylä. Vedoucí práce: Olli-Pekka Moisio.

JANOTOVÁ, Helena. Nemecká dialektická etika. In: REMIŠOVÁ, Anna. *Dejiny etického myslenia*. Bratislava : Kalligram, 2008. s. 374-395. ISBN 978-80-8101-103-0.

KELLER, Jan. *Dějiny klasické sociologie*. 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2005. Studijní texty. ISBN 80-86429-52-0.

LANKSHEAR, Colin. *On Having and Being: The Humanism of Erich Fromm*. Critical Theory and the Human Condition: FOUNDERS AND PRAXIS (2003), s. 54-66.

MARX, Karl a ENGELS, Friedrich. *Spisy. Svazek 23., Kapitál: kritika politické ekonomie. První díl, první kniha, Proces produkce kapitálu*. Vyd. 4., v tomto znění 1. Praha: Svoboda, 1986.

MARX, Karl. *Ekonomicko-filosofické rukopisy z roku 1844*. Bratislava : Pravda, 1977. s. 49-119.

STARK, Stanislav. *Filosofie 18.-20. století: vybrané kapitoly*. Plzeň: Západočeská univerzita, 2000. ISBN 80-7082-592-8.

Resumé

Ziel dieser Arbeit ist es, die Grundprinzipien der humanistischen Ethik von Erich Fromm darzustellen. Seine Ideen werden mit denen von Sigmund Freud und Karl Marx verknüpft, von denen Fromm oft inspiriert wurde.

Im ersten Teil wird auf die Definition der humanistischen Ethik und die Unterscheidung zwischen biophiler und nekrophiler Orientierung eingegangen. Der Kern von Fromms Ethik ist seine Charakterologie. Dabei beschäftigt sich die Arbeit mit produktiver und unproduktiver Orientierung, deren Ausprägungen und in der Folge auch Seinsweisen.

Der Hauptteil beschreibt die Frage nach der menschlichen Natur, zusammen mit der Frage, ob der Mensch von Natur aus schlecht oder gut ist. Auch dem Freiheitsbegriff Fromms wird Beachtung geschenkt. Diese Interpretation beschreibt den Prozess der Individualisierung, der zur Freiheit führt, sowie die Mechanismen der Flucht, die sich aus diesem Prozess ergeben. Ein weiteres Thema ist ein Überblick über positive Freiheit und wie man sie erreicht. Im Zusammenhang mit der Freiheit befasst sich das Werk auch mit dem Gewissen.

Der letzte Teil widmet sich einem Vergleich ausgewählter ethischer Kategorien von Karl Marx und Erich Fromm. Konkret geht es um eine Gegenüberstellung ihres Menschenbildes und seiner Entfremdung.